

Mələk Zamanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-8895-8859>

10.30546/2518-752X.1.701.029

ŞAGİRD ŞƏXSİYYƏTİNİN ÖZÜNÜTƏŞKİL FORMALAŞMASINDA SİNERGETİK VƏ METODOLOJİ YANAŞMALAR

Açar sözlər: *özünüinkişaf, sinergetika, metodoloji yanaşma, integrasiya, pedaqogika, idarəetmə, elmi fəaliyyət*

Keywords: *self-development, synergy, methodological approach, integration, pedagogy, management, scientific activity*

Ключевые слова: *саморазвитие, синергия, методологический подход, интеграция, педагогика, управление, научная деятельность*

Giriş. roblemi nəzəri cəhətdən səmərəli şəkildə əsaslandırmaq üçün onun mahiyyətinin fəlsəfi-metodoloji dərkinə müraciət edək, çünki təhsilin pedaqoji problemləri idrakın müəyyən yanaşmalarında ən dolğun şəkildə əksini tapan metodoloji strategiya nöqtəyi-nəzərindən həll edilməlidir. Pedaqoji ədəbiyyatda yanaşma tədqiqat fəaliyyətinin strategiyasını müəyyən edən prinsiplər məcmusu kimi şərh olunur. [1, 456 s.]

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, peşəkar özünüinkişaf yanaşması bu fenomenin öyrənilmə prinsiplər toplusudur. Elmi yanaşmaların hər biri öz ideya və konsepsiyalar sinfini əsaslandırır. Şəxsin peşəkar özünü inkişafını əsas metodoloji yanaşmalar nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçirək.

Əsas metodoloji yanaşmalar sistemli, fəaliyyətə əsaslanan və şəxsiyyət yönümlüdür.

Hazırda pedaqoji hadisələrin və obyektlərin öyrənilməsində əsas metodoloji yanaşma sistemli yanaşmadır. Sistemli yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiq olunan hadisələr müəyyən struktura və fəaliyyət qanunlarına malik olan sistemlər kimi qəbul edilir; sistemin komponentləri nisbətən müstəqildir, lakin təcrid olunmur, bir-biri ilə bağlıdır, daim inkişaf və hərəkət edir, sistemin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi onun struktur dizaynını müəyyən edir və sabitliyini təmin edir. Müxtəlif tədqiqatlarda sistem yanaşması aşağıdakı kimi istifadə olunur: sistem-hədəf; sistem-struktur; sistem-funksional; sistem-klaster.

Sistem yanaşmasının müddəaları, fikrimizcə, özünüinkişaf üçün əhəmiyyətlidir: sistem yanaşması hadisələrin bütövlüyü və inkişafında nəzərə alınmasını tələb edir; sistemin məqsədləri ayrı-ayrı alt sistemlər çərçivəsində deyil, bütövlükdə sistem baxımından müəyyən edilir; tədqiq olunan problemlər nəzərdən keçirilən sistemin birincinin ümumi məqsədlərlə bağlı olduğu daha böyük sistemlərlə əlaqəsi nəzərə alınmaqla öyrənilir; Sistem yanaşması tədqiqatçıya sistemin formalaş-

ması şərtlərini müəyyən etməyə və sistemi yaradan amili təcrid etməyə istiqamətləndirir.

Sistem yanaşması nöqtəyi-nəzərindən özünüinkişaf insanın peşəkar özünüinkişafının strukturunu əks etdirən komponentlər sistemidir. Peşəkar özünüinkişaf bir prosesdir və sistem yanaşması nöqtəyi-nəzərindən proses sistemin vəziyyətlərinin dəyişməsidir, sonra peşəkar özünüinkişaf bir-biri ilə əlaqəli komponentlər sisteminin vəziyyətlərinin dəyişməsi kimi qəbul edilir.

Fəaliyyət yanaşması mövqeyindən şəxsiyyətin inkişafının əsas vasitəsi və şərti ətraf modelin məqsədəuyğun transformasiyası kimi fəaliyyətdir. Müvafiq olaraq, təhsil şagirdin fəaliyyətini bilik, iş və ünsiyyət subyekti mövqeyindən seçmək və təşkil etmək məqsədi daşıyır. Buraya aşağıdakılar daxildir: məlumatlılıq, məqsəd qoyma, fəaliyyətin planlaşdırılması, onun təşkili, nəticələrin qiymətləndirilməsi və özünü təhlil (refleksiya). [9, 185 s.]

Fəaliyyət yanaşması nöqtəyi-nəzərindən təhsil prosesinin nəzəri və praktiki məqsədlərinin – şəxsiyyətin formalaşmasının integrasiyası mövcuddur.

Fəaliyyət yanaşması, fəaliyyət subyektlərinin – müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi təlim prosesinin vacib xüsusiyyətləri ilə əvvəlcədən müəyyən edilir. Fəaliyyət yanaşmasının konseptual əsasını fərdin təhsil mühiti ilə qarşılıqlı əlaqəsinin interorizasiyası ideyası təşkil edir. Fəaliyyət yanaşması nöqtəyi-nəzərindən peşə hazırlığının məhsulu şəxsi və peşəkar öz müqəddəratını təyinetmənin formalaşmasıdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün vasitələr təhsil məlumatlarının məzmununu mənimsəməyə və təhsil idrakının normativ və yaradıcı üsullarını təşkil etməyə yönəlmiş təhsil texnologiyalarıdır. Problem təhsil məlumatlarının strukturunun modelləşdirilməsində və onun dizaynında, təhsil fəaliyyətinin idarə edilməsinin operativ metodlarında, təhsil və idrak fəaliyyəti üçün indikativ əsasların yaradılmasındadır. Tədrisə fəaliyyətə əsaslanan yanaşmanın hədəf dominantı dəyər-səmantik assimilyasiya əsasında şagirdlərin özünütəhsilinin inkişafı və fərdi yaradıcılıq potensialının reallaşdırılmasıdır. [2, 648 s.]

Özünü inkişaf problemi fərdi inkişafın fəaliyyətlə müəyyənləşdirilməsi ideyasına əsaslanır, əksər tədqiqatçılar insanı onun peşəyə uyğunluğu və onun fəaliyyətinin uğuru nöqtəyi-nəzərindən öyrənirlər. Özünüinkişaf yalnız şəxsi inkişafın və peşəkarlığın inkişafının vəhdəti ilə mümkündür. Müasir şərait peşəkardan yüksək tələblər qoyur: ondan təkcə əldə edilmiş bilikləri təkrar istehsal etmək deyil, həm də peşəkar problemlərin həllinə yaradıcı yanaşma, daimi özünütəhsil, şəxsi və peşəkar özünü inkişaf etdirmək bacarığı tələb olunur.

Şəxsiyyətyönümlü yanaşma şəxsiyyəti ictimai-tarixi inkişafın məhsulu və mədəniyyət daşıyıcısı kimi tanıyır. Şəxsiyyət pedaqoji prosesin məqsədi, subyekti, nəticəsi və səmərəliliyinin əsas meyarı kimi. Şəxsiyyət yönümlü yanaşma mövqeyindən təhsil fərdin meyllərinin və yaradıcı potensialının özünü inkişaf etdirməsinə şərait yaratmağa yönəldilmişdir. Bu yanaşma təhsildə fərdin dəyəri ideyasına, humanist psixologiya və pedaqogikanın prinsiplərinə əsaslanır.

Şəxsiyyətyönümlü yanaşma mövqeyindən özünüinkişaf, ilk növbədə, insanın formalaşması, onun özünə, obrazına yiyələnməsidir: unikal fərdilik, mənəviyyət, yaradıcılıq.

Müasir mərhələdə, fasiləsiz təhsil şəraitində təhsil, tərbiyə və şəxsi inkişafda prioritet dəyərləri təhlil edən aksioloji yanaşma peşəkar özünüinkişafın öyrənilmə-

si üçün aktualdır. Aksioloji yanaşmanın mövqeyindən özünüinkişaf humanist dəyərlərin universallığı və fundamentallığı da daxil olmaqla, fənlərarası bir hadisədir. Özünüdərk kateqoriyası kimi “dəyər” anlayışı şəxsiyyətin özünütənzimləməsinin sistem formalaşdırıcı komponentidir. Dəyərlər yaradıcı və peşəkar özünüinkişaf üçün bələdçi kimi yaradıcı fəaliyyət təcrübəsinə əsaslanan peşəkar fəaliyyətə münasibətin şəxsi əhəmiyyətini təşkil edir.

Özünüinkişaf üçün dəyər yönümləri şəxsi əhəmiyyətli dəyərlərin dərk edilməsi, iyerarxiyalandırılması və sistemləşdirilməsinin mürəkkəb prosesini təmsil edir. Bu dəyərlər insanı qarşılıqlı fəaliyyətə, əməkdaşlığa, birgə yaradıcılığa və peşəkar fəaliyyətlərdə iştiraka yönəldir. Özünü inkışaf etdirməyə dəyər istiqamətlərinin göstəriciləri bunlardır: şəxsi əhəmiyyətli dəyərlər vasitəsilə fəaliyyət üçün müsbət motivasiya, bacarıqlarını artırmaq istəyi, müxtəlif fəaliyyət növlərində yaradıcı özünü inkışaf etdirmək və özünü həyata keçirmək.

Özünüinkişafın dəyər yönümləri sisteminə insani-mənəvi dəyərlər, əməkdaşlıq dəyərləri, yaradıcılıq yönümlü dəyərlər, sosial dəyərlər, şəxsi və peşəkar özünüinkişaf istəyi, yeni davranış strategiyalarının öyrənilməsi daxildir. Gələcək mütəxəssislər üçün şəxsi əhəmiyyətli dəyərlər sistemi uğurlu fəaliyyət təcrübəsinə əsaslanan şüurlu fərdi üslubun formalaşmasına kömək edir. Beləliklə, müasir mərhələdə, davamlı təhsil şəraitində, peşəkar fəaliyyətin dəyər əsasları sisteminin inkışafını nəzərdən keçirən aksioloji yanaşma şəxsi və peşəkar baxımdan özünü inkışaf etdirmə dəyərini vurğulamağa kömək edir.

Peşəkar özünüinkişaf probleminin aşkarlanması məntiqi və onun nəzəri başa düşülməsi sinergetik yanaşma olmadan mümkün deyil, çünki özünüinkişaf qeyri-xətti bir prosesdir və inkışafın çoxistiqamətli vektorlarını əhatə edir. Əgər sistem yanaşması sistemin bütövlüyü məsələlərinə diqqət yetirirsə, sinergetika əsasən bu sistemin inkışafında, daha dəqiq desək, özünü inkışaf etdirməkdə maraqlıdır. Sinergetika nəzəriyyəsi gələcək inkışafın istiqamətlərini proqnozlaşdırmaq və qurmaq üçün strategiya və taktika kimi istifadə edilə bilər.

Pedaqogikada sinergetik yanaşma tədqiqatın müasir istiqaməti sistemin özünü təşkilinin onun özünü inkışaf etdirməsindən əvvəl olması fikri ilə əlaqələndirilir. Sinergetika qeyri-xətti sistemlərin dinamikasını öyrənməyə və müxtəlif sahələrdə özünütəşkil qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə yönəlmişdir. İ.R.Priqojinə görə, sinerji məqsəddir, mövcud olana deyil, ortaya çıxana, məsələn, xaosdan nizamın yaranması anlarına və əksinə. Nəticə etibarilə, şəxsiyyətin özünüinkişafına sinergetik yanaşma xaosdan nizamın yaranması mexanizmlərini müəyyən etməyə yönəlib və potensial imkanların qabiliyyətlərə, faktiki vəziyyətə keçməsi prosesinə kömək edir. Özünü inkışaf etdirmə qabiliyyəti özünü dəyişdirməyə yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyətlər nəticəsində tədricən əldə edilir, bunun nəticəsində özünü təkmilləşdirməyə, özünü təhsilə və bir fərd kimi qurmağa ehtiyac həyata keçirilir. [4, 320 s.]

Təhsil təkcə insanın bilavasitə davranışına təsir etmir, həm də fərdin özünü təşkilinin daxili mexanizmlərini formalaşdırır. Nəticədə fərd öz peşəkar fəaliyyətinin optimal yolunu seçir və nəticədə özünü inkışaf etdirməyin yeni səviyyəsinə keçir.

Sinergetik yanaşma nöqteyi-nəzərindən şəxsi özünüinkişafı aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

– davamlılıq (peşə hazırlığının müxtəlif mərhələləri arasında davamlılıq: universitetə qədər, universitet, aspirantura);

- sistemlilik (xarici (mərhələlər, profil, integrasiya, ardıcılıq, davamlılıq) və daxili (maraq, müstəqillik, fəaliyyət) amillər toplusunun qarşılıqlı təsiri);
- özünütəşkil (özünü təşkil nəticəsində, fərdin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün özünü təşkil etməyə və idarə etməyə yönəlmiş nizamlı şüurlu fəaliyyəti prosesi kimi, fərd özünü səfərbər edər, öz imkanlarından fəal şəkildə istifadə edə bilir və nəticədə peşəkar fəaliyyətin və özünü inkişaf etdirməyin optimal yolunu seçir).

Peşəkar özünü inkişaf, daxili və ya xarici amillərin təsiri altında baş verən bir şəxsin statusunun dəyişdirilməsi prosesi kimi, peşəkar əhəmiyyətli şəxsiyyət keyfiyyətlərinin, səriştənin və oriyentasiyanın artması ilə müşayiət olunur. Eyni zamanda, peşə təhsili özünütəhsil və özünü inkişaf etdirməyə kömək edən müxtəlif təlim layihələri çərçivəsində fərdin özünü tanımasına və özünü təşkilinə stimullaşdırıcı təsir göstərir. Nəticə etibarilə, sinergetik yanaşma mövqeyindən insanın peşəkar özünüinkişafının və onun peşəkar fəaliyyətinin nəticəsi özünü təşkil edən sistem kimi qəbul edilən özünüinkişaf obyektinə xarici təsirlərdən asılıdır.

Beləliklə, sinergetik yanaşma nöqteyi-nəzərindən şəxsiyyətin inkişafı onun strukturunun mürəkkəbləşməsi, yeni formasiyaların yaranması, şəxsiyyət və cəmiyyət arasında əlaqələrin sayının artması ilə xarakterizə olunur. Sinergetik konsepsiya insanı qeyri-bərabər, qeyri-sabit özünü təşkil edən sistem kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Təhsil və fəaliyyət zamanı baş verən dinamik dəyişikliklər yeni şəxsi formalaşmaların, xassələrin və müxtəlif sabitlik keyfiyyətlərinin yaranmasına səbəb olur.

Sinergetik yanaşma nöqteyi-nəzərindən özünüinkişafdan danışarkən qeyd etmək olar ki, təhsil təkcə insanın bilavasitə davranışına təsir etmir, həm də fərdin özünü təşkilinin daxili mexanizmlərini formalaşdırır. Nəticədə fərd öz fəaliyyətinin optimal yolunu seçir və nəticədə özünü inkişaf etdirməyin yeni səviyyəsinə keçir.

Sinergetika, özünü inkişaf etdirən, özünü təşkil edən sistemlər nəzəriyyəsi olaraq, fərdin özünü inkişaf etdirməsini təkcə xətti bir proses kimi deyil, qeyri-sabit bir sistem kimi, o cümlədən inkişaf böhranları, özünü hərəkəti kimi qəbul edir, bunun nəticəsində fərdin inkişafı və özünü inkişaf etdirməsi baş verir. Özünü inkişaf etdirmə qabiliyyəti özünü dəyişdirməyə yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyətlər nəticəsində tədricən əldə edilir, bunun nəticəsində özünü təkmilləşdirməyə, özünü təhsilə və bir fərd kimi qurmağa ehtiyac həyata keçirilir.

Sinergetika fənlərarası səviyyədə mürəkkəb açıq sistemlərin inkişaf qanunu (sistemin yaranması, formalaşması, inkişafı və dağılması) ilə inkişaf prosesini təsvir edir. Özünü inkişaf etdirən sistemdə kortəbii özünütəşkil etmə prosesləri sistem obyektinə münasibətdə xarici və daxili ritmlərin sinxronizasiyası mövqeyindən nəzərdən keçirilir.

Sinergetik yanaşma nöqteyi-nəzərindən sistemin əsas xüsusiyyətlərindən biri özünütəşkilidir, buna görə də təhsil kontekstində özünütəhsildən danışırıq. Nəticə etibarilə, təhsil prosesi şəraitində təkcə biliyi ötürmək deyil, həm də bilikləri doldurmağın və özünütəhsilin yeni yollarını mənimsəmək lazımdır. Bu yanaşma nöqteyi-nəzərindən tədris prosesi çərçivəsində müəllim və şagird arasında qeyri-xətti dialoq həyata keçirilir və müəyyən problemli situasiyanın həlli nəticəsində birgə fəaliyyət nəticəsində öyrənmə interaktiv, inkişaf və öz-özünə olur. həm şagirdin, həm də müəllimin inkişafı baş verir.

Sinergetik yanaşmanın müddəalarını nəzərə alaraq təhsilin təşkili təhsil mühitində seçim vəziyyətinin, imkanların təzahürü variantlarının, fərdi inkişaf trayektoriyasının və özünü inkişaf etdirmə istiqamətinin seçilməsinə kömək edir. Universitetdə təhsil alma mərhələsində bu, seçmə kursların öyrənilməsi, praktiki təlim üçün əsasların seçimində, tələbə elmi cəmiyyətlərində fəal iştirakda, universitet və universitetlərarası tədbirlərdə iştirakda özünü göstərir.

Sinergetik yanaşma nöqteyi-nəzərindən. özünüinkişaf fərdin özünüdəyişdirmə və fərdi böyümə ehtiyaclarından yaranan və özünü tənzimləmə prosesində həyata keçirilən fəaliyyətə əsaslanan özünü transformasiyasına əsaslanan ayrılmaz özünü inkişaf edən sistem kimi qəbul edilir.

Təhsil mühiti ilə tələbənin idrak və peşə fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilən fənlərə uyğun olaraq tədris prosesinin məzmunu və təşkili ilə baş verir; müəyyən tipli idrak və sosial sistemlərdə özünütəşkilinin sinergetik proseslərini işə salmaqla; təhsil və peşə dünyasının real mənzərəsi üçün konseptual əsas kimi dərk edilir.

Beləliklə, sinergetik yanaşma şəxsi inkişaf prosesində özünütəşkilin öyrənilməsinə yönəlib və perspektivli istiqamətdir. Bu istiqamət nöqteyi-nəzərindən onların inkişaf yollarını mürəkkəb təşkil olunmuş sistemlərə yükləmək olmaz. Nəticə etibarilə insanın özünü inkişaf etdirməsi və fəaliyyətinin nəticəsi özünü təşkil edən sistem kimi qəbul edilən özünüinkişaf obyektinə xarici təsirlərdən asılıdır.

Təlimdə səriştə əsaslı yanaşma pedaqogika sahəsində mütəxəssislərin nəzəri və metodoloji baxışlarına əsaslanır və biliklərin üstünlük təşkil edən ötürülməsindən və bacarıqların inkişaf etdirilməsindən səriştələr sisteminin inkişafı üçün zəruri şərtlərin formalaşmasına qədər təhsil paradigmalarının mərhələli istiqamətləndirilməsini təmsil edir; müasir reallıq çərçivəsində potensialı, özünü inkişaf etdirmə qabiliyyətini, habelə sabit həyat fəaliyyətini müəyyən edir. Boloniya prosesinin prinsiplərinə uyğun olaraq, təlim nəticələri məzunun əmək bazarında rəqabətə davamlı olmasına və özünü peşəkar səviyyədə uğurla reallaşdırmağa imkan verəcək bilik, bacarıq və şəxsi keyfiyyətlərin dinamik məcmusu kimi tələbələrin kompetensiyalarının inkişafına yönəldilmişdir. [8, 584 s.]

Müasir yanaşmaların imkanları şəxsi resursların və səriştələrin özünü inkişaf resursuna toplamaq proseslərini öyrənmək üçün innovativ yollar açır. Ali təhsilin səriştə əsaslı yanaşmaya keçidi ilə təhsilin məzmunu və onun seçim meyarları dəyişmiş, səriştələrin qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq deskriptorlara, modul reyting texnologiyalarına, təhsil nəticələrinin qiymətləndirilməsində təcrübə yönümlü meyarlara və dinamikaya ehtiyac yaranmışdır. Onlar müxtəlif integrativ və sinergik effektlər verən elmi, kadr, informasiya, texnoloji və digər resurslarla zəngin innovativ təhsil müəssisələrini təmsil etməyə başladılar. Hazırda pedaqoji və psixoloji tədqiqatların instrumentallaşdırılmasına müraciəti qeyd edərək bilirik: çoxölçülü yanaşmanın məntiqi-semantik modelləri, amil təhlili və fraktallar öz-özünə oxşar strukturları təmsil etmək üsulları kimi getdikcə daha çox istifadə olunur.

Özünü inkişaf vektoru müasir fəaliyyət texnologiyalarının mənimsənilməsini, səriştələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsini, müvafiq, daha yüksək qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət səviyyələrində özünü həyata keçirməyə hazır olmağı əhatə edir. Bacarıqlara əsaslanan yanaşma əsasında özünüinkişaf prosesinin nəzərdən

keçirilməsi bizə bu prosesi insanın əsas səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi üzrə davamlı şəxsi iş kimi təqdim etməyə imkan verir.

Bacarıqlı yanaşma nöqteyi-nəzərindən peşə özünüinkışafına peşəkar əhəmiyyətli motivlər və dəyərlər, peşəkar motivasiyanın istiqaməti, peşə fəaliyyətinin dominant motivatorları, fərdin kommunikativ və xarakter xüsusiyyətləri, tolerant və dözümsüz münasibət, və s. Bu komponentlərin yüksək inkişaf səviyyəsi peşəkar özünü inkişaf etdirməyə hazırlığın göstəricisi kimi xidmət edir, həm də əsasən peşəkar fəaliyyətin uğurunu müəyyən edir. Kompetensiyaya əsaslanan yanaşma nöqteyi-nəzərindən peşəkar özünüinkışaf tələbəyə yalnız tipik təhsil və peşə vəzifələrini deyil, həm də elmi axtarış xarakterli vəzifələri həll etməyə imkan verən təhsil səriştəsidir.

Proqnostik yanaşma nöqteyi-nəzərindən təhsilin əsas vəzifəsi yaxın gələcək təhsil standartlarının modernləşdirilməsinin proaktiv xarakterini təmin etmək üçün proqnozlaşdırma metodlarını təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Buna görə də özünün inkişaf davamlı inkişafı (rəqabət qabiliyyətinə, sosial integrasiyaya və birliyə diqqət yetirməklə), innovasiya və dəyişiklik potensialının inkişafını təmsil edir. Təhsildə proqnozlaşdırıcı yanaşma təhsil texnologiyalarının, pedaqoji fəaliyyətin metod və vasitələrinin qurulmasına, fərdin öz həyat fəaliyyətinin subyekt kimi özünü inkişaf etdirməsinə şərait yaradan inkişaf edən təhsil proseslərinin psixoloji-pedaqoji dizaynına yönəldilmişdir.

Özünüinkışaf davamlı təkmilləşmə mexanizmləri, qabaqcıl inkişaf, cəmiyyətdə öz müqəddəratını təyin etməyə, maraqlarını, məqsədlərini, dəyərlərini, strategiyasını və s. formalaşdırmağa imkan verəcək öz vəziyyətini və gələcəyini qurma yollarını tələb edir.

Təhsilin modernləşdirilməsinin əsası mövcud problemlərin həllinə sistemli yanaşmada, təhsilə fəal, davamlı biliyin universallığı və onun eyni vaxtda praktikiyaya yönəldilməsi xarakteri kimi prioritet xüsusiyyətlərin verilməsində görünür.

Peşəkar özünüinkışaf üçün proqnozlaşdırıcı yanaşma, təlimin həm peşəkar fəaliyyət çərçivəsində, həm də sosial və şəxsi münasibətlər sistemi çərçivəsində cari problemlərin təşkili və həllinə yönəldilmiş peşəkar və gələcəyin subyektinin hazırlanmasına yönəlməsindən ibarətdir. Mütəxəssislərin peşəkar özünüinkışafına proqnozlaşdırıcı yanaşma, müəyyən bir bölgə üçün mütəxəssislərə tələbatın proqnozu və konkret peşə problemlərinin həlli çərçivəsində gələcək üçün mütəxəssislərin çoxfunksiyalı hazırlanmasını təmin edir. Pedaqoji proqnozlaşdırmanın nəticəsi cəmiyyətin gözlənilən inkişaf yollarına, təlim proqramlarına, nəzərdə tutulan təhsil sistemi çərçivəsində formalaşan və yetişdirilən səriştəli mütəxəssis şəxsiyyətinin obrazıdır.

Şəxsiyyətin özünüinkışafı, onun sosial, kommunikativ məkanının formalaşması, fərdiliyi, özünü tanıması, özünü aktuallaşdırması müvafiq təhsil mühitində həyata keçirilir ki, bu da onların keyfiyyətinə təsir göstərir. Hazırda ekologiyaanın çiçəklənməsi və ekoloji şüurun müasirliyin müxtəlif sahələrinə, o cümlədən pedaqogikaya nüfuz etməsi ilə əlaqədar olaraq ekoloji yanaşmanın aktuallaşdığını qeyd etmək olar. Ekoloji və dialoji ekoloji yanaşma təhsil mühitinin prizmasından özünüinkışaf problemini nəzərdən keçirməyə imkan verir, məhdud düşüncəni aradan qaldırmağa kömək edir və hərtərəfli, çoxşaxəli baxışı təmin edir.

Ekoloji yanaşma nöqteyi-nəzərindən universitetin təhsil mühitində özünün inkişafına təsir edən amillər bunlardır:

- təhsil mühitinin aksioloji komponenti. Təhsil mühiti obyektiv dəyər kimi subyektiv mövqe və şəxsi özünü inkişaf etdirmək qabiliyyətini artırmaq üçün şərt kimi xidmət edən güclü mənəvi və maddi potensiala malikdir. Ekoloji yanaşmanın aksioloji nüvəsini Təbiət, Ətraf mühit, Təhsil mühiti ilə yanaşı İnsan, Həyat, Sağlamlıq, Şəxsiyyət, Ailə, Humanizm, Pedaqoji fəaliyyət kimi dəyərlər təşkil edir;
- təhsil müəssisələrinin infrastrukturunu (o cümlədən avadanlıqla təminat, internetə qoşulma, təhsilə çıxış üçün məhdudiyyətlərin olmaması);
- dərslərin təşkilatı forması və ayrı-ayrı fənlərə ayrılan saatların sayı, bu fənlər üzrə tədris və təlimin səmərəliliyi;
- iş yerində təlimin təşkili: onun mövcudluğu, kurikulumun tələblərinə uyğunluğu və onun təmin edilməsi şərtləri;
- tədris və təlimin səmərəliliyinə təsir edən təlim mühitinin sistemli amilləri (intizam məsələləri, siniflərin sayı, tədris materiallarının çatışmazlığı);
- təhsil prosesinin həyata keçirildiyi və konkret struktura malik olan sosial mühitin növü (sosial-iqtisadi, həyata keçirilməsinin regional xüsusiyyətlərini əks etdirən makromühit; mikromühit – kollektiv; keyfiyyət, səviyyə və metodlara tələblərin qoyulduğu sosial-peşəkar vəziyyət). [6, s. 336-339]

Beləliklə, ekoloji yanaşma əsasında müxtəlif tipli didaktik, təhsil, pedaqoji, təhsil mühitləri özünü inkişaf etdirmək üçün resurs potensialını təmsil edir. Özünü inkişaf təhsil müəssisəsinin fərdi inkişaf təhsil mühiti, eləcə də müasir pedaqoji texnologiyaların istifadəsi ilə təşviq edilir.

Hazırda təhsil sahəsində resurs yanaşmasının inkişafı müasir layihələndirmə, perspektivlərin elmi əsaslandırılması, şəraitin, vasitələrin, mənbələrin, inkişaf resurslarının müəyyən edilməsi metodu kimi yenilənir. Resurs yanaşmasının tədqiqinin yenilənməsi bizə məhsuldar, konseptual və strateji cəhətdən təhsili dövlət, sosial və şəxsi resursların yaradılması və təkrar istehsalının mümkün olduğu bir sahə kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Müasir elmin ideyalarına görə, resurs yanaşması mövqeyindən şəxsi inkişafın mahiyyəti ona xas olan potensialın (inkişaf resursu) açılması və actualaşdırılmasıdır. Resurs komponenti tərifin özündə təqdim olunur: özünü inkişaf etdirmək, artıq mövcud olan, lakin hazırda “yıxılan” meyllərin, qabiliyyətlərin, bacarıqların, keyfiyyətlərin və ya “yayılması” və formalaşması üçün məqsədyönlü bir prosesdir. Eyni zamanda, şəxsi resursların toplanması özünü inkişaf prosesidir. Nəticə etibarilə, təhsili sistemi şəxsi özünü inkişaf üçün resurslar yaratmaq vəzifəsi ilə üzləşir.

Müasir təhsil yalnız mütəxəssisin peşəkar sərəfəsini deyil, həm də fərdin peşəkar özünü inkişaf etdirmə qabiliyyətini və hazırlığını: fəaliyyət, müstəqillik, peşəkar və şəxsi inkişaf arzusu inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir.

İşin aktualıq. Müasir təhsil sistemində peşəkar özünü inkişafın öyrənilməsi sosial və elmi-təhsil aspektlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal əmək bazarının sürətli dəyişməsi və texnoloji inkişafa tələblər, tələbələr yalnız hazır bilikləri mənimsəməsi ilə kifayətlənməməsini, həm də peşəkar bacarıqlarını davamlı inkişaf etdirməsini tələb edir. Bu baxımdan, peşəkar özünü inkişaf fərdin sosial-iqtisadi və mədəni kontekstdə uğurlu fəaliyyətini təmin edən əsas komponentdir.

Elmi yeniliyi. Tədqiqatda peşəkar özünüinkişafın öyrənilməsi sahəsində sinergetik, aksioloji, resurs, texnoloji, informasiya, kontekstual və ekoloji yanaşmaların integrasiyası təmin edilmişdir. Bu yanaşmalar fərdin özünüinkişafını xətti olmayan, çoxistiqamətli və dəyər yönümlü proses kimi nəzərdən keçirir, təhsil mühitinin rolunu və şəxsi potensialın aktualizasiyasını nəzərə alır. Nəticədə, peşəkar bacarıqların, yaradıcı imkanların və fərdi inkişafın sinergetik və sistemli təşkili üçün nəzəri-metodoloji əsaslar işlənmişdir.

Nəticə. Beləliklə, bir mütəxəssisin potensialını – onun şəxsi resursunu nəzərə almadan peşəkar özünü inkişaf etdirmə prosesi mümkün deyil. Bu resurs insanın təbii olaraq müəyyən edilmiş meylləri nəticəsində yaranır və təhsil mühitində, peşə fəaliyyəti prosesində inkişaf edir.

Texnoloji yanaşmada sistemi formalaşdıran element texnologiyadır ki, onun vasitəsilə müəllim və tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqə həyata keçirilir. Bu yanaşma çoxdan texnokratik kimi qəbul edilir və çox vaxt tədris metodlarını əvəz edir. Sonradan o, bütün pedaqoji sistemin zəruri və vacib təbii metodoloji komponenti kimi qiymətləndirilməyə başlandı. Hazırda qlobal texnologiyaların formalaşması və toplanması mərhələsindədir.

İnformasiya yanaşmasında məzmun texnoloji-pedaqoji sistemdə əsas komponent kimi qəbul edilir. Metodoloji inkişafın informasiya texnologiyalarının mənimsənilmə metodlarının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bununla belə, məlumat, bilik və təhsil məzmunu arasında əlaqə sxemi yoxdur. Peşəkar özünüinkişafda informasiya yanaşması əsasında psixoloji deyil, məntiqi və zehni vasitələr ön plana çıxır.

Kontekstual yanaşma universitetdə tələbələrin gələcək peşəsini nəzərə alaraq hazırlanmasının xüsusiyyətlərini öyrənməyə yönəlmişdir. Burada “kontekst” anlayışı tələbənin idrak və peşə fəaliyyətinin mənimsənilməsi proseslərinə şəxsi daxil olma səviyyəsini təmin edən mənə formalaşdıran bir kateqoriyadır: tələbələrin peşə özünü inkişaf etdirmə prosesində öz fəaliyyət dərəcəsini müəyyən edir.

Yuxarıda müzakirə edilən bir-birini tamamlayan elmi yanaşmaların hər biri öz ideyalar, anlayışlar və kateqoriyalar sinfini əsaslandırmışdır. Bu yanaşmaların əsas müddəaları, şübhəsiz ki, mühüm və dəyərlidir və şəxsi özünüinkişafın öyrənilməsi üçün nəzəri əsas kimi istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əhmədov, H. H., & Zeynalova, N. E. (2016). Pedaqogika: Dərslik. Elm və Təhsil.
2. Xəlilov, S. (2005). Təhsil, təlim, tərbiyə. Azərbaycan Universiteti.
3. İbrahimov, F. N., & Hüseynzadə, R. L. (2012). Pedaqogika: Dərslik (Cild 1). Mütərcim.
4. Qurbanov, F. (2004). Sinergetik xaosun astanasında. Bakı Universiteti.
5. Həsənov, A. M., & Ağayev, Ə. Ə. (2011). Pedaqogika: Dərslik. Nasir.
6. Бухалова, Н. А. (2016). Синергетический подход к исследованию трансформации семьи. Азимут научных исследований: педагогика и психология, (3), 336–339.
7. Буданов, В. Г. (2009). Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании (3-е изд., с. 240). ЛИБРОКОМ.
8. Делокаров, К. Х., [и др.]. (2003). Синергетическая парадигма: Книга 3. Человек и общество в условиях. Прогресс - Традиция.

9. Busova, G. I., & Madalieva, Zh. K. (2020). Synergetic approach in pedagogy: Problems and opportunities. Bulletin Series of Pedagogical Sciences, 66(2), 19–24.
10. Ганжа, Н. В. (2018). Синергетическая модель преподавания технических дисциплин в вузе [Диссертация кандидата педагогических наук]. Орловский государственный университет.

Melek Zamanova

Summary

SYNERGETIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN SELF-ORGANIZATIONAL FORMATION OF THE INDIVIDUAL PERSONALITY

The system of value orientations of self-development includes human-moral values, values of cooperation, values of creativity, social values, the desire for personal and professional self-development, the study of new behavioral strategies. The system of personally significant values for future specialists contributes to the formation of a conscious individual style based on successful experience of activity. Thus, at the modern stage, in the conditions of continuing education, the axiological approach, which considers the development of the system of value foundations of professional activity, helps to emphasize the value of self-development from a personal and professional point of view.

The logical identification of the problem of professional self-development and its theoretical understanding are impossible without a synergetic approach, since self-development is a nonlinear process and includes multidirectional vectors of development. If the systems approach focuses on issues of the integrity of the system, then synergetic is mainly interested in the development of this system, or rather, in its self-development. The theory of synergetic can be used as a strategy and tactics for predicting and building directions of future development.

Мелек Заманова

Резюме

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ К САМООРГАНИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

Система ценностных ориентаций саморазвития включает в себя общечеловеческие моральные ценности, ценности сотрудничества, ценности творчества, социальные ценности, стремление к личностному и профессиональному саморазвитию, освоению новых стратегий поведения. Система личностно значимых ценностей будущих специалистов способствует формированию осознанного индивидуального стиля, основанного на успешном опыте деятельности. Таким образом, на современном этапе, в условиях непрерывного образования, аксиологический подход, рассматривающий развитие системы ценностных оснований профессиональной деятельности, помогает подчеркнуть ценность саморазвития с личностной и профессиональной точек зрения.

Логическое выявление проблемы профессионального саморазвития и её теоретическое осмысление невозможны без синергетического подхода, поскольку саморазвитие – нелинейный процесс, включающий разнонаправленные векторы развития. Если системный подход фокусируется на вопросах целостности системы, то синергетика интересуется преимущественно развитием этой системы, а точнее, её саморазвитием. Теория синергетики может быть использована как стратегия и тактика прогнозирования и построения направлений будущего развития.

Rəyçi: ped.e.d., prof. K.Məmmədov